

ИВАЙЛО ПЕТРОВ

ПАНКО АНЧЕВ

Изкуството на разказвача е изкуство на зрелостта. Защото само творец с богат жизнен и художествен опит, овладял средствата на словото и придобил око за всички съществени подробности, може да създава характери, да пресътворява света. Нека обаче не разбираме зрелостта единствено като достигане на патриаршеска възраст. Творческата личност притежава способността да наблюдава и да извлича от живота онова, което за останалите е непонятно или маловажно. Само надареният е в състояние да навлиза в най-потайните ъгълчета на човешката душа и да види там скрити доброто или злото, красивото или грозното и да ги изобрази.

Ивайло Петров имаше щастливата съдба рано да навлезе в зрелостта и блестящо да разкрие богатството на своя щедър талант. Художник на словото от най-висша проба, познавач на човешките характери, тънък иронист и скептичен, но всеопрощаващ моралист, той съгради своето творческо дело и се утвърди като един от най-значимите майстори в съвременната българска проза. Ивайло Петров винаги е бил близо до проблемите на деня; всяка негова книга е отзвук на обществените тежнения. Но в същото време той никога не е откликвал на конюнктурни явления, не е прибегвал до извънлитературни средства, за да наложи присъствието си. С годините Ивайло Петров опознаваше все нови и нови страни от човешкия характер, проникваше все по-надълбоко в обществените процеси. Той никога не е скривал истината; защото истината е свята за писателя и той се е обрекъл да ѝ служи до смърт.

Общо взето, може да се каже, че Ивайло Петров описва селото, че неговите герои са селяни. Но това не означава, че той изобразява груби примитивни характери или див и некултивиран свят. Точно обратното. Селото в творчеството му е преди всичко проекция на българското общество в даден период. Освен това селото е достатъчно пълнокръвен и сложен социално-психологически организъм, в който бушуват необуздаеми страсти. Бих искал да се спра най-напред на два романа, които отразяват драматично-съдбовен отрязък в историята на българското село: кооперирането. Става дума за романите „Мъртво вълнение“ и „Хайка за вълци“. Преди това би трябвало може би да се каже, че всяка книга на Ивайло Петров е нашумяло явление в литературния живот, защото винаги се докосва до съкровеното, до деликатното, до смисъла и стойностите на човешкия живот и на обществената история. В тези два романа като че ли особеностите на Ивайло Петровото творчество се проявяват най-ярко. В центъра на повествованието са индивидуалности, разкъсвани между личното желание и социалната необходимост. Драмата идва от несъвместимостта в даден момент и у даледи хора на двете, от трагичната участ да се изправиш пред решителен избор, да тръгнеш по път, по който никой преди теб не е вървял.

„Мъртво вълнение“ бе първият роман, който открито и в цялата сложност показва колективизацията на земята. До преди него писателите изобразяваха този сложен процес външно и патосно, без да видят драмата на селянина. Оттук и подчертаната тезисност и на герои, и на проблеми. Ивайло Петров бе честен като художник и изведе на преден план противоречията, а не външното благополучие и фалшивата хармония. Когато се налага да се разделиш с най-скъпото, с най-съкровено, любовта към ближния, доверието, съгласието, че ти вършат по този начин добро най-невероятните неща. Историческият акт, какъвто бе кооперирането, разтърси душите, промени издъно живота на село. Разбира се, лесно е да се каже, че е настъпила промяна, когато са минали години и страстите са забравени. Но тогава болката е била нещастие, умирали са хора, син срещу баща се е изправял. Страдали са и тези, които са организирали колективизацията и с цялото си сърце са искали да подобрят живота, и тези, които са се чувствували жертви на новото. Тук не става дума вече кой е прав, нито кой върви напред или спира развитието. Когато е засегната душата, обясненията и успокоенията с прогреса и историческата правда не са никаква утеха или избавление от страданието. Земята е свята: тя не се отстъпва, не се харизва, не се прежалва. Човек стои здраво на нея и ако корените му са забити дълбоко, той е силен. Лесно ли е да изтръгнеш корените, да повалиш човека и да го накараш да съществува по новому. Ивайло Петров не се заблуди в отговора на тези въпроси.

С такъв здрав корен е и семейството на Тодор Доганов от романа „Мъртво вълнение“. Всяка хармония и всяко благоденствие един ден умират. И онова, което с годините е събирано и правено, трябва да се предаде другиму. Краят винаги е страшен. Семейството на Догана се разпада от ударите на съдбата и историята. Те идват отвън и са непредотвратими въпреки огромната съпротива и страшната цена, с която тя се заплаща. Догана пречи. Пречи с непреклонната си воля да живее сам и срещу останалите. Той има свои закони и те влизат в конфликт със законите на общественото развитие. Това е трагическа вина, чието изкупление е или смъртта, или бягството. Но не и примирението. Ивайло Петров е заплел доста сложна интрига. Разбирателството между бащата и синовете, между снахите и внуците постепенно се пропуква. Земята, която ги е събирала, повече няма да бъде тяхна. И тя престава да бъде обединяващата ги сила. Малкото сплотено общество е лишено от бъдеще: то трябва или да се приобщи към новия колектив с новите взаимоотношения, или да загине. Разпадането няма да бъде безболезно. Кръвта на Доганови вика възмездие; тя жадува разплата за тежката загуба. И синовете му Мануш и Йордан замислят престъплението. Синовете бързат, кръвта им гори, разумът им е помътен. Силната личност обаче е баща им, у когото има и една висока нравственост. Той все пак чувствувал, че времето му е минало и никога не ще го върне. Съпротивата му е повече по инерция. Ако допусне синовете да сторят намисленото, значи да ги лиши от всичко. И той се жертвува. Жертвува се, защото знае, че неговата кръв не се успокоява лесно, че няма сила освен бащината смърт, която да възпре Мануш и Йордан. Животът иска своята жертва. Старият Доган му се самопредлага. Страдалец, той предизвиква симпатиите на читателя. Страданието на героя е безгранично. То до известна степен опрощава греховете. По-късно нещата ще тръгнат спокойно по новия път. Ала дотогава борбата между Тодор Доганов и Ради Бойчански, която в съзнанието на Ради Бойчански е борба между старото и новото, ще се изостря; в нея ще се включват нови хора, но първите, които ще ѝ изменят, ще бъдат дъщерята на Бойчански и внукът на Тодор Доганов. Велика щега си прави животът, няма що. Ония, които се ненавиждат смъртно, ще трябва да се сродят, за да се възцари мирът.

Като сюжетен ход любовта между Славина Бойчанска и Киро Доганов не е особено оригинално решение. Но използвайки го, писателят е успял да пос-

тигне забележителни внушения. Славина и Киро проявяват почти пълно безразличие към проблемите на родителите си. За тях и земята, и кооперирането са странични грижи. Всичко е извън любовта им и поради това не участвуват в конфликта. На тях им е все едно какво ще бъде утре селото — чувството към земята у новото поколение е вече притъпено. Любовта между младите изтощава враждуващите, доказва безсмислието на борбата, подчертава неизбежния ход на времето, но дали не ги прави по-бедни. Не ги ли подготвя това към нова жестокост. . . Най-болезнено преживява тази любов Ради Бойчански. За него тя е неочакван удар, подигравка с идеите му. Макар и силен с предоставената му власт над селото, в случая той е безпомощен. Доганови са по-естествени хора. Те виждат, че животът е по-силен от всякакви норми и човешки желания. Затова и се примиряват — дори приемат ролята на съучастници и помощници на младите. Ето как оня, който губи всичко (и отлично вижда, че го губи и че няма друг изход), е по-уверен и по-спокоен от този, на чиято страна са историческата истина и победата. Би трябвало въпреки всичко Ради Бойчански да бъде щастлив и нежеланата любов на дъщеря му да си остане само един малък епизод в голямата му биография на народен водач. Но той приема тази любов като поражение, а успехите в кооперирането не го радват толкова. Очевидно животът не се живее с категории и природата е по-силна от всяка лична амбиция и красива фразеология. Колко суров е животът понякога!

Подобен проблем ще открием и в романа „Хайка за вълци“, но тук вече Ивайло Петров е много по-дълбок в психологическия и социалния анализ. Той изследва корените на характерите, открива причините за една или друга постъпка, за едно или друго явление, за проявите на героите. Основна фигура тук е Стоян Кралев. Този роман е построен по схемата „един срещу всички“, т. е. Стоян Кралев срещу останалите, защото той фактически се сражава с цялото село. Кралев е олицетворение на идеята, която новото време трябва да осъществи на практика. Той е изпълнителят на едно начинание, в което сам той върва безпрекословно. В него почти няма съмнения и вътрешни противоречия. Щом нещо е казано, то трябва да стане. И понеже не всички мислят като него, селото е разделено на две: наши и врагове. Формулата е удобна, защото дава възможност да се воюва с несъгласните с всички средства. Защото врагът е враг и той трябва да бъде унищожаван. В тази праволинейност са и наченките на жестокост и фанатизъм. Цялостният характер е предразположен да бъде груб и безпощаден. Ако си чувствителен, нежен, раздвоен, ти ще допускаш повече мотиви в поведението на хората и няма да проявяваш насилие над тях. Стоян Кралев постепенно изработва у себе си целенасоченост и твърдост, макар по природа да е праволинеен човек. Но той гони от себе си всякаква слабост, готов е да се оплъчи срещу собствения си брат, ако той е слаб и проявява колебание. Кралев никому не прощава и никого не съжалява. И това го отчуждава от селските му. Те се страхуват от него, но не го обичат. Отначало го приемат като чуждак, несъзнаващ опасностите на свободното мислене и даже му симпатизират. После обаче неговата странност се превръща в упорита последователност и незачитане точно на онова, което сам е проявявал в пълна мяра и което му е било прощавано. Стоян Кралев постепенно набира мощ, за да избухне един ден и помете всичко. При това избухване непременно ще има жертви. Жертва ще бъде и Стоян Кралев с властолюбието и жестокостта си.

Насилието предизвиква ответна реакция. В същност бихме могли да наречем „Хайка за вълци“ роман за тази ответна реакция у хората. Човеците на грешната земя са различни и не всички се съобразяват с добрите намерения на другите към тях. Живият има свои желания и намерения и няма нищо чудно в това. Въпросът обаче е доколко личната воля и личната свобода пречат или помагат на общия стремеж към съвършенство и добруване. И още: доколко обществото

ще зачита достойнството и чувствителността на личността. Стоян Кралев не осъзнава тази мярка и с поведението си я нарушава. Той е насилник и печели омразата на хората край него. Стоян Кралев заслужава тази омраза, но най-лесно бихме го укорили за неразбирането. Защото до голяма степен той е жертва на времето си. А времето е напрегнато, смутно, революционно. То кипи от страсти: борят се различни сили, всяка от тях не подбира средства за извоюване на превъзходство. В такова време нежните души, сантименталните натури неизбежно търпят крушение. А и представите за морал и нравственост тогава са други. Когато и човешкият живот придобива по-малка стойност, защото целта е висока и се завоюва с кръвта на хората, грубата сила и сляпата енергия са повече от всичко необходими и полезни. Стоян Кралев не може да разбере логиката на Киро Джелебов, Солен Калчо, Жендо, Иван Шибилев. Но и те не възприемат неговата. Всеки има своите съображения, своите намерения и начин на живот. И никой не допуска външна намеса. Но Стоян Кралев е извоювал правото да се намесва в живота на останалите. Той е натоварен от времето да променя досегашните норми, за да създаде нови. Натури като него винаги търсят аргументи. Те просто налагат волята си. Душата на Киро Джелебов е кротка и нагласата му е друга. За него и целта на Стоян Кралев не е съвсем приемлива, макар че той не я отрича и не се бори срещу нея. Но той трябва да плати чрез страдание кротостта на душата си. Всички страдат. Страданието е великото изкупление и за минали грехове, и за слабост, и за добрина, и за жестокост. Кой тогава ще бъде победител и кой победен? Исторически погледнато, въпросът има един единствен отговор. Писателят-художник обаче избира друг: всеки в една или друга степен търпи крушение и победен, побеждава съперника си. Стоян Кралев изпълнява поръчението си, но средствата, с които си служи, са му спечелили омразата. Иван Шибилев, Солен Калчо и Жендо си отмъщават, но животът доказва напразната им съпротива. Виновни и невинни няма. Животът е преминал, изгладил е търканията, наложил е справедливост и мир.

Важно място в романа заема Киро Джелебов и Ивайло Петров го изследва със завидно художествено майсторство. Слабият човек, нежната душа, която му носи най-вече страдания, не се среща често в творчеството на писателя. Но той много точно показва как постепенно се натрупва омразата у Киро Джелебов, как упорито спотайва чувствата си, как устоява на ударите на съдбата, за да излезе от битката с вътрешна твърдост и увереност в избраното решение за възмездие. Какво ли не изтърпява Киро в живота, но той го задържа в себе си. У него няма склонност да преживява бързо, за да се освободи от мъката си и да му олекне. Бруталността му е чужда и той се плаши от нея. Съпротивата му е пасивна, но непреклонна. Ако отстъпи пред грубостта и унижението, той трябва да си отмъсти след време. И си отмъщава. Но това не е честолюбие, не е докачливост. Защото човек никога за нищо не прощава; душата му непрестанно се огрубява, събира се в нея любов и омраза, нещастия и радости и трябва някакъв миг, за да се излеят. Тогава именно идва хладнокръвнието на Киро и той със стоицизъм спокойно ще приготви подробностите за убийството на Стоян Кралев. Животът му е преминал в непрестанни загуби — повече няма какво да губи. Синовете са поели пътя си без него и далеч от него — дори няма пред кого да се срамува и от кого да се крие. Убийството ще бъде изходът от безизходицата. А когато в душата просветва, изпитващ някакъв мир и доволство. Тъй като това е рядко, Киро Джелебов го записва като факт в родовата история. Но не е сякаш толкова важна светлината в душата; по-важно е, че се възстановяват справедливостта и честта. Възмездие ще бъде наградата за търпението, изпитанията и страданието. Киро Джелебов си отмъщава, за да се спаси.

Много са блестящите сцени в романа. Те свидетелствуват за забележително писателско майсторство, достигащо до най-значимите художествени образци

в нашата литература. Хубавият език, майсторските описания, познаването на човека, лекотата, с която се води разказът, дълбокият социален анализ говорят за осъществени писателски възможности.

„Мъртво вълнение“ и „Хайка за вълци“ са в истинския смисъл на думата реалистични романи. Реализмът им обаче не е в точното възпроизвеждане на действителността, а във верността към духа на времето и човека. Ивайло Петров е избрал сурови характери и тежки конфликти. Самата тема е деликатна, предизвикваща реакциите на критиката, но даваща огромни възможности за пресъздаване. Мисля, че двата романа достигат онази степен на осъществяване на писателски намерения и художествена необходимост на времето, които ги определят като образци на съвременната българска литература.

В „Мъртво вълнение“ и „Хайка за вълци“ Ивайло Петров е безпошаден реалист. Дори иронията е спомагателен похват, а не основен елемент в метода на автора. И това отделя двата романа от цялостното творчество на Ивайло Петров. Защото и „Малки илюзии“, и „Преди да се родя и след това“, и голяма част от разказите, и „Четиринадесет целувки“, „Глушава повест“, „Най-добрият гражданин на републиката“ и най-сетне „Божи работи“ със средствата на хумора, иронията и сатирата спират вниманието ни върху човешките недостатъци, за да ги осмее, бичуват или просто да покажат изостаналостта. Все пак повестта „Божи работи“ се отличава от останалите, тъй като тук не става дума просто за човешки недостатъци, а за изконни човешки качества, т. е. за доброто и злото в природата на човека. Макар това да са морални категории, писателят не заема позата на моралист и не осъжда носителите на злото. Ивайло Петров иска да види от какво е изградена личността, какви сили я движат, какви страсти се борят в нея, как в един момент надделява доброто, а в друг — злото. Победите се редуват, за да се поддържа равновесието. В крайна сметка отново се налага истината, че човек е сложно единство от противоречия, че силата му е в слабостта, а слабостта е причина за загубите, че хитростта, подлостта, измамата, коварството, благородният жест, красотата, храбростта и пр. не изчерпват нито величието, нито низо-стта. И писателят, а и не само той, трябва да гледа по-надълбоко, с повече готовност за прошка. Иначе ще съди несправедливо и ще осъди сам себе си. Защото нито злото е вечно, нито доброто е всесилно. Ако жената Ева е коварна, то мъжът Адам е наивен и глупав. Кой тогава е по-виновен за злощастната участ на човечеството, което са създали? Очевидно никой добър писател от ранга на Ивайло Петров не би се задоволил с еднозначен отговор.

Ивайло Петров неслучайно разработва библейски сюжет. Той иска да открие корена на явленията, да подчертае неотменната борба на противоположности у човека, която предизвиква страдания и конфликти. Към това трябва да се прибавят и социалните проблеми, чието решаване се влияе от множество условия. В крайна сметка обаче писателят иска да ни представи в повестта един сравнително пълен и всеобхватен образ на човека — от неговото появяване на земята до днес. Естествено е, че такова показване не може да бъде друго, освен да е съпроводено с ирония и смях. Смяхът винаги е бил най-добрият начин за опрощаване.

Но покрай иронията има и нещо друго, нали?

Човеку е съдено да бъде мъченик. Самото му съществуване е едно безкрайно страдание. И то не толкова физическо. Страшни са въпросите, които той си задава. Светът го изпълва с вдъхновение, но и с недоумение. Несъвършенството и хармонията по един и същ начин предизвикват размишленията. Защото и хаосът, и редът са стените, между които се блъска душата. Изходът към спокойствието и светлите дни е да се откажеш от познанието и да се примиряваш с неизвестното. Познавайки света, ти в същност го разрушаваш. Разрушаваш еднообразието и готовността за подчинение спрямо установеното и авторитетното. Такъв

рушител в повестта е Сатанаил. Този образ, който е по-скоро теза, отколкото характер, е една от щастливите находки на Ивайло Петров. Чрез него писателят поставя своите моралистични въпроси. Злото и несъвършенството съпътствуват сътворението, но не за да го опорочават, а за да поддържат равновесието и за да поставят пред човека изпитанията на съвършенството. Светът трябва да бъде пъстър и разнообразен, за да не умре. Грехът е неговата сила.

Когато говорим за творчеството на Ивайло Петров, трябва специално внимание да отделим и на високото му стилистично майсторство. Писателят отдава голямо значение на хубавия език, на точната дума. Нещо повече — Ивайло Петров достига до свой език, до свой собствен стил. Това не се удава всекиму. Но най-важното все пак е богатството от проблеми и характери, изпълващо творчеството на майстора-художник. То определя и мястото на Ивайло Петров в съвременната ни литература. Място сред най-ярките, сред най-значимите, сред най-големите.